

КЫРГ.
2024-22

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
А.А. АЛТЫШБАЕВ АТЫНДАГЫ ФИЛОСОФИЯ ИНСТИТУТУ**

**Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ Д.09.22.657

Кол жазма укугунда
УДК: 85.14 (575.2) (043)

Асилбекова Венера Мамановна

**КЫРГЫЗ ЖИВОПИСИНДЕГИ “ЖАҢЫ ТОЛКУН” МАДАНИЯТТЫН
КУБУЛУШУ КАТАРЫ**

24.00.01 – маданияттын теориясы жана тарыхы

Маданият таануунун кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

АВТОРЕФЕРАТЫ

БИШКЕК – 2023

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А.Алтынбаев атындагы Философия институтунда аткарылган.

Илимий жетекчиси: Сариева Калбубу Сариевна философия илимдеринин доктору, КР УИАнын А.А. Алтынбаев атындагы Философия институтунун КР УИАнын Арадактуу академиги А. Нарынбаев атындагы Философия жана илимдин методологиясы кафедрасынын башчысы.

Расмий оппоненттер: Прыткова Людмила Александровна маданият таануунун доктору, Т.Садыков атындагы Улуттук көркөм сүрөт академиясынын Гуманитардык илимдер кафедрасынын профессору.

Садыхова Гүлзат Эркинбаевна маданият таануунун кандидаты, И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин Гуманитардык жана социалдык илимдер кафедрасынын доценти.

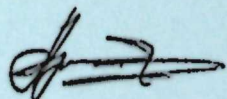
Жетектоочу мекеме: И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Философия жана гуманитардык дисциплиналар кафедрасы. Дареги: 72 00 33, Бишкек ш., Саманчин көчөсү 10.

Диссертациялык иш 2023-жылы 27-октябрда саат 13:00до Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А.Алтынбаев атындагы Философия институтуна жана Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу философия илимдери боюнча докторлук (кандидаттык), маданият таануу жана искусство таануу боюнча кандидаттык диссертацияларды коргоо үчүн түзүлгөн Д 09.22.657 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а. Диссертациянын коргоосунун zoom-webinar дан онлайн трансляциялоонун идентификациялык коду <https://vc.yak.kg/b/092-awn-tnx-ylr>

Диссертация менен КР УИАнын Борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а), Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасынан (720033, Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547) жана КРнын Президентине караштуу УАКнын (<https://yak.kg/>), <https://vc.yak.kg/b/092-awn-tnx-ylr> сайттынан таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын 21-сентябрда таркатылган.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, философия илимдеринин кандидаты, доцент

З.А. Алымкулов

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНОЗДОМОСУ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Азыркы учурда укмуштуудай тездик менен өзгөрүп жаткан аксиосфера өткөн кылымда пайда болгон модерди жана кийинки постмодеридүүлүктү бир топ артка чегингити. Натыйжада, бейне искусствоу “Жаңы этиканын” коштоосунда “трансмодерн” жана “метамодерн” терминдери менен жаңыланып жатат. Бүгүнкү күндө бул процесстерге жооп кайтаруу үчүн кыргыз сүрөт искусствосунда иликтенип бүтө элек, а түгүл баштап элек көйгөйлөр көп. Биз мына ушуларды алып чыгууга тийишпиз. Ошондуктан кыргыз көркөм маданияттын живописиндеги классикадан баштап, постмодернге чейинки эволюциясындагы багыттардын өзгөчөлүгүн эске алып, заманбап искусствонун бүгүнкү абалын изилдоо актуалдуу.

Маданият таануу илиминин кыргыз сүрөт искусствосундагы живописи изилдоодо анын улуттук өзгөчөлүгү бар тарыхын, өнүгүү жолун, ошондой эле бул процесстеги мыйзам ченемдүүлүктөрүн чогуу карап чыгуу керек. XX кылымдын аяк ченинде, XXI кылымдын башындагы социалдык-маданий кайра куруулардын шартында кыргыз живописи жаңы тенденциялар менен байланып. Кыргыз живописинин эң мыкты чыгармаларында бир жагынан, элдин тарыхы менен маданиятынын катмарлары, экинчи жагынан, орус, советтик жана дүйнөлүк живописинин заманбап көркөм ыкмалары калыпка салынган.

Кыргыз сүрөтчүлөрү Батыштын заманбап искусствосунун эстетикалык жана искусство теориялары, тенденциялары менен бет келип, маданий революциянын багыттарына активдүү кошулду. Так айтканда, тарыхый себептерден улам модернизмди дээрлик билбеген Кыргызстан дароо постмодернисттик мейкиндикке тартылды. Бул шарт заманбап искусство тарыхында көркөм бирикмелердин жана чыгармачыл топтордун жаралышына алып келип, бул илимий изилдообүз кароого алган “Жаңы толкун” деген ат менен белгилүү болду.

Дүйнөлүк көркөм процесс дайыма кыймылда. Улуттардын өз ара карым-катнаштары коомдогу өнүгүүлөрдүн эрине-аркагы менен жаңыланып, алгымлыктуу табылгалары менен байоуда. Анын коопорбөстүгү, улам татаалдыгынын маңызы да ушунда жатат. Кыргыз сүрөт искусствосунун ички кыймылынын диалектикасына сереп салганмызда, бир жагынан, искусствонун кыймылдаткычы көптөгөн постмодернисттик идеялардын келишине түрткү болуп чыкса, экинчи жагынан алганда, идеяны программалоо жана трансляциялоо бул өй-никирлердин көп кырдуу болушуна да алып келет. Ошого байланыштуу бул диссертациялык илимий изилдоо искусстводогу метафоризация (семантикалык маани мазмундук колумун кеңейтүү) жана симуляция (бир нерсенин жалган билдирүүсү же сүрөттөлүшү) процесстерин карап чыгуу менен талдалды.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттары. Ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы, А.А. Алтмышбаев атындагы Философия институтунун тематикалык пландарына туура келип аткарылды.

Диссертациялык иштин максаты. Илимий иштин максаты – маданият таануу илиминин негизинде кыргыз сүрөт искусствосунун өнүгүү тарыхын карап чыгуу менен “Жаңы толкун” кыймылынын калыптанышын, ошондой эле Кыргызстандагы постмодернисттик живопись картиналарындагы улуттук өзгөчөлүктү, анын маани-маңызын, көркөм образ жана каражаттарын, ыкмаларын кыргыз сүрөт искусствосунун фактыларында изилдөө.

Изилдөөнүн милдеттери. Жогоруда коюлган максатты ишке ашыруу үчүн төмөндөгү милдеттер коюлду:

1. Сүрөт искусствосунун байыртадан башталган тарыхый өнүгүү жолуна байланыштуу адабияттарга сереп жүргүзүү;
2. Кыргыздардын сүрөт искусствосунун этногенезин жана өнүгүшүнүн тарыхый өбөлгөлөрүн иликтөө;
3. Көркөм маданияттагы сүрөт искусствосун изилдөөнүн методологиясы жана живописстин өнүгүү динамикасын карап чыгуу;
4. Кыргызстандагы маданий мурастардын өзгөчөлүгүн иликтөө жана профессионалдык сүрөт искусствосунун калыптанышындагы колдонгон методдорду аныктоо;
5. Кыргыз живописиндеги “Жаңы толкун” тобунун пайда болушундагы жана калыптануусундагы факторлорун аныктоо;
6. Эгемендүүлүктүн искусствого тийгизген таасирин жана учурдагы абалын белгилөө.

Иштин илимий жаңылыгы. Диссертация тарыхый-маданий сенсациялык кубулуш катары каралып жаткан “Жаңы толкундун” улуттук көркөм маданияттагы оригиналдуулугунун көйгөйүнө арналган биринчи культурологиялык изилдөө болуп саналат. Маданияттын интегралдык системасында сүрөт искусствосунун принциптерин, кубулуштарынын өнүгүү ыраатын, детерминанттарын жана мыйзам ченемдерин аныктоого комплекстүү мамиле кылуу илимий иштин жаңылыгы болуп эсептелет. Тактап айтканда:

- тарыхый эволюциядагы кыргыздардын сүрөт искусствосунун этногенезин жана өнүгүшүнүн өбөлгөлөрү иликтенди;
- Кыргызстандагы маданий мурастарынын жана көркөм өнөрдүн өзгөчөлүктөрү, совет доорундагы профессионалдык көркөм-сүрөт искусствосу менен айкалышуусунун артыкчылыктары көрсөтүлдү;
- “Жаңы толкундун” пайда болушундагы салттуу жана авангарддык агымдардын айкалышы аныкталды;

– искусстводогу креативдүүлүктүн ишке ашуусуна жана өнөрдүн бул түрүнүн мындан аркы келечегине эгемендүүлүктүн тийгизген таасири белгиленди.

Алынган жыйынтыктардын теориялык жана практикалык маанилүүлүгү. Диссертациянын теориялык жоболорун көркөм сүрөт искусствосундагы “Жаңы толкун” постмодернизм багытын мындан аркы изилдөөдө, алардын өзгөчөлүгүн терең түшүнүүдө жана өнүгүшүнүн негизги багыттарын аныктоодо, рухий баалуулуктардын ырааттуулугун ачып көрсөтүүдө кеңири колдонууга болот.

Изилдөөдөгү чыгарылган жоболор, натыйжалар кыргыз живописинин өнүгүшүндөгү бир катар актуалдуу маданий проблемаларды андан ары өнүктүрүүдө гана колдонулбастан, азыркы сүрөтчүлөрдүн практикалык ишмердүүлүгүнө да жардам бере алат деп эсептейбиз. Учурдагы Кыргызстандын көркөм маданиятынын эволюциясы, элдин руханий турмушун өткөнкү жана келечектеги прогноздуру. Диссертациянын материалы Кыргыз Республикасынын жана КМШ өлкөлөрүнүн жогорку окуу жайларында, айрыкча Кыргызстандын көркөм өнөрүнүн тарыхы, эстетика, маданият жана искусство таануу, маданият жана искусство тарыхы боюнча лекцияларды жана атайын курстарды окуу үчүн пайдаланышы мүмкүн.

Коргоого сунуш кылынган негизги жоболор:

1. Сүрөт искусствосу – бул көп кылымдык өнөр катары маданияттын руханий жана материалдык баалуулуктарынын бир бөлүгү. Дүйнөлүк адабияттарга сереп салуу менен, модерни жана постмодерн багыттарынын кыргыз живописине тийгизген таасирин көрө алабыз.

2. Сүрөт искусствосу бүтүн динамикалык система катары өзүнө тийиштүү жалпылыктарды камтып, анын элементтери ар дайым диалектикалык аракеттенүүдө болот. Ошол эле учурда живопись сүрөт искусствосунун спецификалык түрү катары өз алдынчалуулукка ээ жана өнүгүү өзгөчөлүктөрү бар.

3. Кыргыз сүрөт искусствосундагы тарыхый баскычтарын камтыган Байыркы жана Орто кылым көркөм маданиятындагы өбөлгөлөр – кыргыз элинин руханий байлыгы жана маданий мурастарынын генезиси. Кеңеш доорунда кыргыз сүрөт искусствосунун бардык тармактары интенсивдүү өнүккөн. Социалисттик реализм советтик идеологиянын негизинде профессионалдык сүрөт искусствосуна таасирин тийгизген метод болгон.

4. Кыргыз живописинде “Жаңы толкундун” пайда болушу, биринчиден, коомдогу маданий өзгөрүүлөргө жана социалдык-тарыхый абалга көз каранды, экинчиден, алардын чыгармачылыгынын жаңылыгы дүйнө жүзүнө кеңири таралган постмодернисттик идеаны колдонуу болгон.

5. “Жаңы толкун” живопись сүрөтчүлөрүнүн чыгармачылык маңызы – түбөлүктүү адам жана аалам сыяктуу темалар, адеп-ахлак көйгөйлөрү, элдик

баатырлар жана салт-санаалар чагылдырылган концептуалдык живопись картиналар. (Ж. Жакыпов, Т. Огобаев, Э. Токталиев, Э. Салиев, Т. Курманов.)

6. Эгемендүүлүк мезгилдеги корком маданиятта профессионализм менен коммерциялашуу маселелери, учурдагы урбанизациянын натыйжасында техниканын жаңы түрлөрүнүн пайда болушу, заманбап корком өнөр искусствосу башка формаларда өнүгүп, перформанс, инсталляция, коллаж, сайнс-арт ж.б. көптөгөн корком багыттар калыптанууда. Булар кураторлордун жана арт-менеджерлердин пайда болушуна шарт түзөт.

Изилдоонун жыйынтыктарынын апробацияланышы.

Диссертациянын негизги жоболорунун мазмуну бир катар илимий журналдарда апробацияланды: «Кыргыз этностиль жашообузда жана маданиятыбызда», макала, авторлош, филол. и. д., проф. К.С. Сариева (Известия, №5. 144 бет. 2019); Наука и культура «Комплекс петроглифов Саймалы-Таш – уникальный памятник искусства мирового значения» (Россия, Иваново, №6 (50) с – 100, М., 2020); филол. и. док. Т. Аскаророва арналган конференция, макала «Кыргыз элинин маданиятындагы түстөрдүн мааниси жана колдонулушу», (Вестник БГУ. № 3. Б., 2020. с - 156-160.); макала «Живопись кыргызских художников в период перестройки» Вестник науки и образования. (РИИЦ 2021. № 6, с - 90-96.); Тарых жана маданият (эл аралык конференция). “Stylistic differences between the petroglyphs of Saimaly-tash” International Conference on History and Culture. (АКШ Бостон. 17.03.2021 Диплом.); журнал КР УАК «Кыргыз сүрөт искусствосу менен салттуу музыканын байланыштары» (№ 4/ II бөлүк, –Б., 2021); “Кыргыз маданиятындагы неофольклоризм кубулушу”, макала – авторлош филол. док. проф. К.С. Сариева, (-Б., 2022.); XI Эл аралык илимий-практикалык конференциянын темасы «Искусство и художественное образование в контексте межкультурного взаимодействия», макала – авторлош филол. и. док. проф. К.С. Сариева, “Изобразительное искусство, как средство духовно-нравственного воспитания”, (Казань, 22.10.2022.); «Илим – мамлекеттик тилде» илимий-практикалык конференция, баяндама: “Сүрөт искусствосундагы мамлекеттик тилди колдонуунун маселелери”; Наука и новые технологии, «Кыргыз сүрөт искусствосундагы жаңы толкун» (№ 12. Б., 2022); “Живописетегі түс таануу” (мамлекеттик гриф, № 1162/1, китеп, нускасы 200, 2023-жыл); Научный аспект, №1-2023, Самара: с – 304. «Народное декоративно-прикладное искусство, как средство духовно-нравственного воспитания»; Научный аспект, №2 - 2023 – Самара: с – 304. «Особенности художественно-эстетической культуры кыргызов в период династии караханидов»; Наука и новые технологии, Кыргыз корком сүрөт искусствосу эгемендүүлүк жана ааламдашуу шартында (№5. 2023.).

Диссертациянын структурасы жана көлөмү изилдоонун максаттары жана милдеттерине туура келет. Диссертация киришүүдөн, үч баптан, алты

параграфтан, корутулудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат – 184 бет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү бөлүмүндө изилдөө темасынын актуалдуулугу, максат-милдеттери, изилдоонун илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык маанилүүлүгү, коргоого коюлган негизги жоболор, апробация, материалдардын жарыяланышы, изденүүчүнүн жеке салымы жана иштин түзүлүшү боюнча кыскача маалыматтар камтылган.

Бап I. “Сүрөт искусствосу: илимий-теориялык изилдөөлөргө концептуалдык синонсиме” деп аталган биринчи бапта сүрөт искусствосунун калыптануу жана өнүгүү процессин изилдөөгө арналган эмгектерге сереп жүргүзүлүп, маданият таануучулардын, искусство таануучулардын жана философтордун көз караштары каралган.

1.1. Биринчи баптын «Живописетте андай билүүнүн теориялык баянاتтары жана модернизм менен постмодернизм» аттуу биринчи бөлүгүндө дүйнөлүк масштабдагы, алгач, Байыркы, Орто кылым жана Кайра жаралуу доорлорундагы ойчулдардын сүрөт искусствосу тууралуу айтылган ойлору жана кийинки XVII-XVIII кк. теориялык негиздер каралып, ошондой эле XIX-XX кк. окумуштуулардын живописеттеги имперсонизм, модерни жана постмодерн боюнча адабияттарына талдоо жүргүзүлүп, серептелип, алардын негизги түшүнүктөрү чечмеленет.

Искусствонун теориясын түшүнүүдө анын тарыхый-өнүгүүсүнүн түп тамыры, дал ошол антикалык грек ойчулдарынын *мимесис* – тууроо, *катарсис* – жан дүйнөнү тазалоо, *техне* – кол өнөрчүлүк, чеберчилик, *калокагатия* – сулуулук жана жакшылык мазмунунун келип чыгышынан башталат.

Орто кылымдарда корком маданияттын негизги бөлүгүн теоцентризм ээлеген. Августин койгон эң маанилүү эстетикалык принциптердин бири – искусство менен билүүнүн бири-бирине көз карандылыгы: искусствонун табияты билимдин табияты, анын пикири боюнча, адамдын акыл-эси архитектура, скульптура, живопись, поэзия, музыка жана башка искусствонун түрлөрүн жаратты. [23, 34 б.].

Кайра жаралуу доорунда искусствонун когнитивдик мааниси туруктуу түрдө баса белгиленет. Леонардо да Винчи искусствону илим жана философия менен салыштырат. Ааламдын сырын ачууга аракеттенген белгилүү сүрөтчү жана ойчул, илим менен искусстводон адам тарабынан курчап турган дүйнөнү таанып-билүүнүн жана өзгөртүүнүн каражатын коргон. [65, 162-б.].

Кайра жаралуу доору илимге жана искусствого гуманисттик көз караш менен карап, антропоцентризмди түзсө, кийинки XVII кылымдын интеллигенттери дүйнөнү рационалдык таануу менен караган. Искусстводо чындыкты кеңири чагылдырууга болгон умтулууга байланыштуу чыгармачы-

лыктын түрдүү ыкмалары, идеялык-көркөм кыймылдары, жанрдык формалары байкалган. Көркөм изденүүлөр үч стилде камтылган: реализм, барокко жана классицизм. XVIII кылым бардык мыкты интеллектуалдык күчтөрдү социалдык маселелерди чечүүгө багыттаган. Бул мезгилдердеги сүрөтчүнүн максаты чындыкты толук жана тереңинен кабыл алуу болгон.

Жаңы замандын Батыш Европа акылмандары: Д. Дидро көркөм чагылдыруунун тактыгын жана ишенимдүүлүгүн, искусстводогу чындыкты талап кылат [111, 175-б.]; И. Кант адамдын чыгармачыл системаларын карап чыгып, адамдын жан дүйнөсүнүн – бири-бири менен алмаштырылыгы үч бирдей жөндөмдүүлүгүн табат: таанып билүү, чыгармачылыкта эркин эрк жана иликтей билүү деп айткан. [60, 156-б.].

Сүрөтчүнүн назар түшкөн объектиси – ал объективдүү реалдуулук, ал өзүнө туюу сезимдери аркылуу кабыл алынган предметтерди да, социалдык чөйрөнү да жана абсолюттук идеянын өнүгүү мыйзамдарын чагылдыраарын Г.В.Ф. Гегель “Эстетика” эмгегинде баяндаган. [32, 48-б.].

Джон Ревалд Клод Моненин берген интервьюсу аркылуу “История импрессионизма” аттуу китебин жазган. Живописеге импрессионизм – түс канчалык деңгээлде эмоционалдуу көрсөтө алаарын, бир көз ирмемди чагылдырууда сүрөтчүнүн тез-жазуу техникасынан жаралган картинасы элге кандай сезимдерди тартуулай тургандыгы жөнүндө баяндаган. [107, 32-б.].

Модернизм жана постмодернизм маданиятындагы автордук жана кабыл алуу маселелерин философиялык-эстетикалык көз караштар М. Хайдеггер менен В. Вёррингердин эмгектеринде каралган.

Постмодернизм – маданий, социалдык, философиялык көрүнүш. 1940-жылы культуролог А.Тойнби Европа маданиятынын Жаңы доордон кийинки жаңы этабын белгилеген. «Постмодернизм» термининин кеңири жайылышына француз окумуштуусу Ж.Ф. Лиотардын “Посмодернистик абал” (1979) аттуу китеби себеп болгон. Постмодернизм Фредрик Джеймисондун «Постмодерндик келип чыгышы», Тьерри де Дюв «Живописеге номинализм» изилдөөлөрүндө бүгүнкү күндөгү постмодернизмдин эң көрүнүктүү жалпы теориясын чагылдырат. Деконструкция термининин негиздөөчүсү Жак Деррида постмодернизмдин постструктуралык вариантын талдап көрсөтөт. Постмодернизмдин заманбап теориялары – бул XX жана XXI кылымдарда калыптанган постиндустриалдык коом (техниканын, илим-билимдин жана эмгектин табиятында болгон белгилүү бир өзгөрүүлөр) концепциясына кайрылуусу. [47,87-б.].

1.2. Биринчи баптын экинчи бөлүгү “Сүрөт искусствосуна арналган совет доорундагы жана учурдагы илимий изилдөөлөргө сереп” деп аталат. Бул бөлүктө Совет доорунда (1917-1991-жж.) жана учурдагы посмодернизм боюнча жарык көргөн эмгектер жана кыргыз элинин көркөм сүрөт искусствосунун чыгармаларын изилдөө жана аларды илимий талдоого

алуу иштери каралган.

М. С. Каган, Е. А. Бобринская, И. Маца жана Г. Недошивин маданият таануу илиминде сүрөт искусствосу боюнча совет мезгилиндеги эмгектерди жазышкан. Алар өз эмгектерде авангардизмди стилдеги революция, буржуаздык искусство марксисттик-лениндик теорияга таптакыр карама-каршы турат деп көрсөтүшкөн. Б. Р. Виппер “Введение в историческое изучение искусства” деген эмгегинде философиялык көз караштардан сырткары живопистин күчүн көрсөтүүчү элементтер – жарык, көлөкө, түс, убакыт жана мейкиндиктин сырларын ачып көрсөткөн. Н. Дмитриева өзүнүн эмгектеринде живопистик чыгармалардын ашыкча метафизикалык ой жүгүртүүсүз, искусствонун табигый «өзүнчөлүгүн» ачыктай алган. А. Након “Русский авангард” аттуу китебинде 1915-1921-жж. орустун объективдүү эмес искусствосунун эволюциясы, искусство тарыхындагы “супрематизм”, “авангард” стилдеринин пайда болушу жөнүндөгү маселелерге кайрылган.

Тилекке каршы, кыргыз живопись сүрөтчүлөрүнүн чыгармачылыгындагы модернизм же постмодернизм багыттар тууралуу эмгектер Совет мезгилинде таптакыр изилденбеген. Бул илимий иштин актуалдуулугу да ушунда жатат.

Кыргызстанда искусство тарыхын изилдөө тармагы профессионалдык искусствонун пайда болушу менен өнүгө баштаган. Алгач, Россиялык окумуштуулар тарабынан А. Н. Бернштам, Б. В. Веймарн, Б. П. Деннике, А. Ромм, Р. И. Ремпель, XX кылымдын экинчи жарымынан баштап мекенибизден чыккан искусство жана маданият таануучулар Ж. Умоталиева, С. Асанбеков, Ж. Садыгалиев, Л. Мосолова, Л. Прыткова, Б. Будайчиев, М. Н. Халаминская, А. Ярков, Т. Кыдырбаева, А. Молдахматова, ж.б. азыркы убакка чейин сүрөт искусствосун элге жайылтуу иштерин жүргүздө.

Негизинен кыргыз маданиятындагы искусствонун диапозону кенен. Искусствонун келип чыгышы проблемасы бүгүнкү күнгө чейин искусство жана маданият таануучуларды гана эмес философ ойчул окумуштуу-жазуучуларды назарын өзүнө бурат. Ч. Айтматов “Жер-суу менен бирге...”, Т. Садыков “Канат”, Т. А. Аскаров “Келечекке умтулуу”, Ы. М. Мукасов “Кыргыз элинин руханий маданиятындагы коомдук-философиялык ой жүгүртүүнүн салттары”, К. А. Курбанбаев “Кыргыз искусствосунун дүйнө таанымындагы ролу: философиялык анализ”, К. Сариева “Модель жана тааным”, Ж. Тентиев “Знак солнца, кочевая цивилизация», У. Закировдун ж.б. бир катар маданият жана көркөм сүрөт искусствосу тууралуу эмгектери бар. Айрыкча А. Салиевдин “Искусство жана адам психологиясы”, “Акыл-эс дүйнөсү жана көркөм элес” аттуу эмгектеринде искусствонун табиятын чечмелеген. Ошондой эле искусстводогу маселелерге кайрылган кыргыз окумуштуулардын катарын Р. Д. Стамова, И. К. Саралаев, Ж. Бөкөшев, А. Бекбоев, К. Дүйшалиев, Р. Аманова Э. Шарипова толуктайт.

Мындан сырткары сүрөт искусствосу менен байланышкан башка тармак-

тардагы маселелерге м.т.и.д. Ч. Үмөталиева-Баялиева “Кыргыздын этногенези: музыка таануу аспекти” аталыштагы эмгегинде сүрөт искусствосундагы түс менен ритм жана композициялык чечим кандайча колдонулганын караган. Ал эми ф.и.д. К. Сариева “Модель жана тааным” деген эмгегинде моделди таануу каражаты катары теориялык негиздерин таанып билүүдөгү, көркөм өнөрдөгү моделдөө методунун ордун караган. Ж. Т. Токоева кино менен сүрөт искусствосунун байланышы, С. Суваналиев элдик кол өнөрчүлүк менен музыканын байланышы боюнча макалаларды жана монографияларды жазышкан.

Бүгүнкү күндө кыргыз сүрөт искусствосунун материалдарынын негизинде кандидаттык диссертациялар (О. Юшкова, А. Ю. Мальчик, Г. Садыкова, У.Закиров) жана докторлук диссертациялар (Ж. Үмөталиева, Л. Мосолова, Л. Прыткова, А.Ярков, Б. Будаичиев, К. Курбанбаев) жакталган.

Келечекте республикабыздагы искусство таануучулардын алдында калыптанып калган салттарды жана тездик менен өсүп, өзгөрүп бараткан жаңы көрүнүштөрдү терең изилдөө милдети турат. Биз бул темага кайрылгандыгыбыздын себеби, кыргыз живописиндеги “Жаңы толкун” кубулушун жана көркөм маданияттагы жаңычылдык, дүйнөлүк практикадан өткөн модернизм жана постмодернизм багыттарынын контекстинде талдоого алуу бүгүнкү күндөгү актуалдуу маселе болуп саналат.

Бап II. Экинчи бап “Сүрөт искусствосу жана живописстин эволюциясы: илимий-методологиялык анализ” деп аталат.

Изилдоонун объектиси - Жаңы толкун сүрөтчүлөрүнүн живопись чыгармаларынын кыргыз көркөм маданиятындагы кубулушу.

Изилдоонун предмети - кыргыз сүрөт искусствосуна таандык маданият жана искусство таануучулук маселелер.

Бул бапта улуттук сүрөт искусствосунун азыркы абалын комплекстүү изилдөө үчүн жалпы эле сүрөт искусствосундагы маданий-тарыхый жана теоретикалык изилдөө методдору, ошондой эле, живописстин өнүгүү динамикасы көрсөтүлөт.

2.1. “Живописстин өнүгүү динамикасын изилдөөнүн илимий-теориялык негиздери” аттуу экинчи баптын биринчи бөлүгүндө сүрөт искусствосу маданияттын нугунда кароо менен дүйнөлүк искусстводогу живопись тууралуу тарыхый кыскача экскурс жүргүзүлгөн.

Маданият таануу илими методологиялык жана методдор системасында, маданий кубулуштарды изилдөөнүн өз ара байланышкан ар кандай жолдорун колдонот. Маданият таануу илиминде башка илим сыяктуу эле эмпирикалык (*байкоо, салыштыруу, сыпаттоо*) жана теориялык (*алардын арасында идеалдаштыруу, гипотетикалык-дедуктивдүү, аксиоматикалык ж.б.*) методдорду бөлүп көрсөтүүгө болот. Маданият таануу илимине таандык өзгөчө

методдордун катарына “эмпатия” (*грек тилинен empatheia – сезим, симпатия*) жана “ризома” (*грек тилинен rhiza – тамыр*) методдорун атап кетсек болот.

Бул диссертациялык иште негизги эки изилдөө ыкма колдонулду. Биринчиси, тарыхый-салыштырмалуу изилдөө методу аркылуу иш жүргүзүлөт. Кыргыз көркөм сүрөт тарыхынын баардык этаптарын карап чыгуу менен каралып жаткан маселеге объективдүү баа берилет. Экинчиси, салыштырма-типологиялык метод. Маданий системада живописсти изилдөөнүн негизинде сүрөтчүлөрдүн чыгармачылыгындагы типологиялык жакпындыктар, окшоштуктар, айырмачылыктар каралат жана ошондой эле, тарыхый-маданий процессти аныктоону камтыйт.

Живопись – предметтик дүйнөнү тегиздик бетине түстүү боёктордун жардамы менен аткарылган көркөм сүрөт искусствосунун негизги түрлөрүнүн бири. Живопись байыркы доорлордон бери эле жашап келген, бирок анын ар тараптан өнүгүшү XVI-XVII кылымдарга таандык. Живопись искусствонун башка тармактары сыяктуу эле тарыхый баскычтарды басып өткөн өнүгүүсүндө формасы жана маңызы жагынан өзгөрүлүп келген.

Живописстин башатына полиолит мезгилиндеги (б.з.ч. 40-35 миң жыл) үнкүр сүрөттөрү кирет. Таш доорундагы байыркы адамдын ой толгоосун жана жаратылыштагы ар кандай көрүнүштөрдү чагылдырууга аракет кылган үнкүр дубалдарында чагылдырган живопись сүрөттөр жер шаарынын бардык булуң-бурчунан кездешет.

Байыркы чыгыш элдеринин Египет, Индия, Кытайда живопись маданияты полихромдуу түстөргө мүнөздүү. Египетте живопись алгачкы эстетикалык мүнөздө көркөндүрүү үчүн имараттар жана сыйынуучу жайлар мозаика жана фрескалар менен кооздолгон [119, 8-б.]. Антика мезгилинде живопись, вазописстин кээ бир түрлөрү орун алса, римдик мезгилге таандык фреска менен мозаиканын кээ бир үлгүлөрү кирет [48, 75-б.].

Орто кылымдагы көркөм маданият дин менен тыгыз байланышта болгон. Живопись сүрөттөр кайберенге ишенүү же сыйкыр болмуштарга ишенүү менен ритуал, же сыйынуучу объект катары маалымдалган. Батыштагы искусство Рим империясынын көркөм мурасы менен алгачкы христиан чиркөөсүнүн иконографиялык салттарынын айкалышуусунан келип чыккан. Орто кылымда: витраж, гравюра, иконография, китеп жасалгалоо, мозаика живописстин кийинки өнүгүп-өсүү кадамынын башталышы. Анткени, бул предметтер түс жана жарык менен болгон мамилени түс маданиятын өздөштүрүүдө жөнгө салган. Албетте, Батыш искусствосу менен Чыгыш искусствосунун, же Ислам маданиятынын эстетикалык принциптеринин айырмачылыгы асман менен жердей. Эки тараптын искусствосу ар тараптан (архитектура, түс,) контрасттуу. Ислам искусствосу эстетикалык баалуулукту чеберчиликке, кылдаттыкка жана тактыкка бурат. Адам колунан жаралган нерсени сыйынуучу объектиге айландырбоо үчүн кишинин жана жаныбар-

лардын жүзүн тартууга таптакыр тыюу салынат. Жалпы эле дүйнө жүзүндө искусствонун принциптери өз нугу менен өзгөрөт.

Кайра жаралуу доорунда живопистин өнүгүүсү алгач Италияда XIV-XVI кк., кийин Европанын башка өлкөлөрүндө XV-XVI кк. өнүккөн. Италиялык Джотто живописте реалдуу сүрөттөөнүн методун колдонгон алгачкы сүрөтчүлөрдөн. Бул мезгилдерде жаратылыштын образдуу туундусу катары живопись чыгармалары жалпы адамзаттык цивилизациянын өр тартышына, жогорулашына түрткү берген. Сүрөт өнөрүндө Леонардо да Винчи, Рафаэль, Микеланджело сыяктуу чеберлер чындыктын миң кырдуу касиеттерин толук кандуу чагылдыруу менен мейкиндикти (*перспектива*), мезгилди, көлөмдү, өң-түстү түшүрүүнүн ага дейре белгисиз сырларын боёктор жана пластикалык каражаттар аркылуу беришкен [118,57-б.].

XVII-XVIII кылымдарда Европанын башка өлкөлөрүндө Испания, Голландия, Германия, Францияда живопись гүлдөп өнүккөн. Сүрөтчүлөр адамдын сезимдерин, анын ички дүйнөсүн сүрөттүн жаңы ыкмалары аркылуу чагылдырышкан. XVII-XVIII кылымдарда живопистин дагы олуттуу өсүшү байкалган. Бул мезгилдер живописте барокко, рококо, классицизм, манеризм сыяктуу стилдер жана романтизм калыптанган. Жалпы Европада бул мезгилдерде живописчилер миф жана Библия сюжеттерин чагылдырбастан, элдин социалдык жашоосун да сүрөттөп башташкан (Рубенс, Франс Халс, Ян Вермеер). Живописисте портрет, пейзаж, натюрморт жанрлары өнүккөн (В. Хеда, Абрахам Бейерен, Питер Клас).

Рембранд заманындагы сүрөтчүлөрүнүн айырмаланып, философиялык жана тарыхый маселелердин кеңири чагылдырган көлөмдүү иштери менен мүнөздөлөт. Кылымдын башында улуу сүрөтчү Эль-Греконун ("Погребение графа Оргаса") чыгармасы өзүнүн мистикалык түшүнүктөрү жана образдардын руханий тазалыгы менен өзгөчөлөнүп турат. Диего да Сильва Веласкестин ("Сдача Бреды", "Менины,") чыгармачылыгында өз элине болгон сүйүү жана урматтоо, образдын чынчылдыгы жана сезимдердин тынчтыгы жана терең адамгерчилик чагылдырылат. Гоя картиналары, мекенин даңазалоо менен курч мүнөздүү сюжеттер аркылуу караңгылыкка, терс көрүнүштөргө каршылыкты көрсөткөн күрөштүн куралына айланган. Башкача айтканда, живопись акыл-эс эркиндигинин жана элдин бакубат жашоосуна умтулган, коомдогу терс көрүнүштөргө каршы чыккан бейнелүү предметке айланган.

Кийинки XIX кылымда живопись формасы жана мазмуну боюнча өзгөрөт. Импрессионизм (*фр. impression таасир*) – XX башында искусстводо өкүм сүргөн багыт. Бул багыт 1860- 1870-жылдарда француз живописинде калыптанган. Импрессионизмдин өкүлдөрү К. Моне, О. Ренуар, Э. Дега, К. Писсарро, А. Сислей, Б. Моризо сыяктуу сүрөтчүлөр искусствону жаңылоо, расмий салондук академизмди жоюу үчүн күрөшкөн. Импрессионизмдин салттарын кийинки постимпрессионистер (Ван Гог,

Поль Гоген) улайт.

Адам баласынын көзү менен көргөн субъективдүү таасирлерине реалдуу чындыкты баш ийдирген постимпрессионизм буржуазиялык көркөм искусствонун бузулушунун биринчи белгиси болгон. Кийинки кубизм, формализм живописте натуранын ачык деформациясына, анатомия менен перспективаны бузуп тартуу, органикалык форма геометриялык элементтерге бурмалоо менен өзгөчөлөнөт.

Живопистеги модернизм – импрессионизмден кийинки жаңы "art" жана "абсурд" көрүнүштөргө чейинки маданий мезгилдин бир кыйла шарттуу белгиси. Орус эстетикасында "модерн" XIX-XX кк. (К. Малевич, В. В. Кандинский ж.б.) көркөм стили билдирет [78, 82-б.]. "Жогорку модернизм" тарыхтагы эки чоң дүйнөлүк согушка дуушар болгон. Ошондуктан Батыш модернистердин чыгармаларында пессимисттик маанайды кезиктирүүгө болот. Мисалы; Э. Мунк, П. Пикассо, ж.б. Модернисттик живопись бутакчалары: абстракттуу экспрессионизм, кубизм, дадаизм, сюрреализм, футуризм ж.б.

Постмодернизм (*французча postmodernisme – модернизмден кийин*) – XX-XXI кылымдардагы дүйнөлүк коомдук турмуштагы жана маданияттагы структуралык жактан окшош кубулуштарды билдирген термин. Экөөнүн айырмасы: Модернизм – татаал дүйнөнүн атмосферасын чагылдыруу аракети, экстремисттик түрдө таануу (*позитивизм жана сциентизм*). Постмодернизм – тарыхый этаптарда көрүнүктүү стилдеринин элементтери менен оюн жүргүзүү. Кыскача айтканда модернизм жаңыча изденүүнү, ал эми постмодернизм табылган нерселер аркылуу кызыктуу чагылдыруунун максаты. [5.277-б.]

Таблица 1. Постмодернизм менен модернизмдин айырмасы

№	Модернизм	Постмодернизм
1.	Скандалдуулук (жаңжалчыл)	Конформизм
2.	Антибуржуазиялык пафос. (<i>Пафос – автордун жекече сезимдери</i>)	Пафостун жоктугу
3.	Антецендентти эмоционалдык түрдө четке кагуу (<i>мурун мендей эч ким болгон эмес</i>)	Антецендентти бизнесте колдонуу
4.	Позиция катары артыкчылык	Кызмат катары экинчи
5.	"Биз жаңычыларданбыз" – деген принципте	"Биз бардыгыбыз" – деген жалпылык принципте
6.	Элитизм жарыяланды	Жарыяланбаган демократия
7.	Материалдан идеалдын үстөмдүүлүгү	Коммерциялык ийгилик
8.	Жогорку искусствого ишеним	Дистопиялык
9.	Искусство менен "көркөмдүүлүктүн" ортосундагы чектин айырмачылыгы	Баардык нерсени искусство десе болот

2.2. Экинчи баптын "Кыргызстандагы тарыхый мурастардын өзгөчөлүктөрү жана профессионалдык сүрөт искусствосунун өнүгүшү" аттуу экинчи бөлүгүндө тарыхый эстетикалык жана көркөм мурастардын мазмунун карап, алардын арасынан кыргыз этносунун көркөм сапаттарын айырмалап талдоого алынат.

Кылымдарды карыгкан искусствону комплекстүү изилдөө, биринчи

кезекте, элдердин көркөм маданиятын анын биримдигинде, толуктугунда жана көп түрдүүлүгүндө түшүнүү керек. Тарыхый эстеликтердин жыйындысы Кыргызстандын аймактарында отурукташкан байыркы адамдардын руханий жактан өсүүсүн жана өнүгүүсүн маалымдайт. Кыргызстанда Ак-Чуңкур үңкүр сүрөттөрү жана Саймалуу-Таш петроглифтердин стилистикалык өзгөчөлүктөрү жана башка байыркы сүрөттөр терең талкууга алынды.

Андрон жана Чуст маданиятынын жана коло доорундагы Енисей малчы уруулардын идиштеринин оймо-чиймелеринен да биз азыркы кыргыз искусствосунун алыста жаткан өзөгүн көрөбүз. Алар геометриялык – меандр жана свастикалык оймо-чиймелер. Бул оймо-чиймелер ошол мезгилде жалгыз эле эстетикалык гана эмес, культ-сыйкырдык мүнөзгө ээ болгону шексиз.

Сак, скиф “Айбанаттар” стили жаныбарларды оймо-чийме аркылуу кылдаттыкта аткарылып, көбүнчө – курч, өткүр, күчтүү, сырдуу мүнөздөргө байланыштуу образдарды чагылдырган, сулуулукту даңазалаган стилдердин бири. Байыркы чеберлер буюмдун түзүлүшүн – үч дүйнөнүн түзүлүш системасында аныкташкан. Аны айбанаттар түрүндө элестетишкен. Скиф айбанаттар стили – жаныбарлар айлампадай айлануу түрүндө, же буту денесинин астында бүгүлгөн түрдө, канаттуулар болсо канаттарын жайган абалда сүрөттөлгөн. Айбанаттардын денесинин айрым бөлүктөрүнө, (жаак, азуу, тырмак ж.б.) чоңойтулуп акцент берилген.

Орто кылымда кыргыз элинин түптөлүшү каралган. Түрк-согдий, түрк-кытай, түрк-араб көркөм байланыштарын, элдин соода-сатык мамилелери жана жортуулдардын жүрүшүндө көптөгөн маданияттардын аралашуусу визуалдык искусствого да таасирин тийгизет. Ислам дининин жайылышынын натыйжасында, Кудайды визуалдык образ түрүндө кабыл алууну четке кагуу менен адам жана жаныбарлардын сүрөтүн реалисттик багытта чагылдырууга бөгөт койгон. Адам, канаттуулар жана жаныбарлардын реалдуу образы өсүмдүктөр, гүлдөр жана геометриялык фигуралардан түзүлгөн композицияларга алмашылат. [Ремпель, Л. И. Искусство Среднего Востока [Текст]: избр. тр. по истории и теории искусств [Л. И. Ремпель. – М.: Сов. художник, 1978. – 286 с., 60 л. ил.]. Карахан доорунда түрк тилдүү элдин арасынан көчмөн кыргыздардын ата-бабалардан калган кээ бир жөрөлгөлөрдү-ишенимдери көркөм чагылдыруу процесстеринде байкалат. Мисалы: сак доорунан калган “Айбанаттар” стилинин элементтерин тырмактуу, курч азуу тиштүү айбандарды стилизациялоо жолу менен көркөмдөгөнүн байкайбыз. Мындан сырткары кыргыздын улуу “Манас” эпосунда кээ бир жырткыч айбанаттар баатырдын сактоочусу же колдоочусу катары да көрсөтүлөт (Бүркүт, арстан, жолборс ж.б.). Алгачкы орто кылымдагы кыргыз-түрк монументалдык пластикасы – “Балбал таштар” орун алган. Ошондой эле орто кылымда архитекторлордун жогорку курулуш чеберчилигине ээ болушкандыгын жана архитектуралык декор жасалгаларынын өздөштүрүш-

көндүгүн коробуз. Декоративдик дизайн жагынан Бурана мунарасы (XI-XII к.к. Токмок.), Өзгөн күмбөздөрү жана мунарасы (XI-XII к.к.), Шах-Фазыл күмбөзү (XI-XII к.к.) Таш-Рабат кербен сарайы – булар Кыргызстандын аймагындагы архитектуралык курулуштардын эң негизгилери. Орто кылымда Кыргызстанда искусствонун өнүгүү процессинде элдик кол өнөрчүлүк нечен кылымдар бою трансформациялануу жолу менен бирдиктүү жана инновацияланып, бүгүнкү күнгө чейин актуалдуулугун жоготпой келет.

Кыргызстандын аймагында XVIII, XIX кылымдагы сүрөт искусствосу XV-XIX кылымдарда Борбор Азиянын элдери үчүн жалпысынан алганда басаңдоо мезгили болду. XIX кылымдын аягында орус сүрөтчүлөрү В. Верещагин, Н. Карзин, О. Федченко, Б. В. Смирнов жана Н. Г. Хлудовдордун Кыргызстанга келген сапарын алардын чыгармалары аркылуу тааныйбыз.

Бул баптын экинчи бөлүгүндөгү “Совет доорундагы профессионалдык кыргыз көркөм-сүрөт искусствосунун өнүгүшү” аттуу бөлүкчөдө профессионалдык көркөм сүрөт искусствосунун калыптанышынын жана өнүгүшүнүн негизги тарыхый этаптары жалпы кыскача баяндалып берилген. Кыргыз профессионалдык живопись Россия сүрөтчүлөр мектебинин бир бутагын улап кеткендиги бизге айкын. С.А.Чуйков, В.В.Образцов, Д. Н Флекман, Ф. Стукошин жана В. Тюриндин чыгармалары Кыргызстандагы сүрөт искусствосунун жаралышына чоң жардамы тийген.

С.А. Чуйковдун катышуусу менен 1933-жылы Кыргыз ССРинин сүрөтчүлөр союзунун Уюштуруу комитети түзүлөт. Советтик Кыргызстанда көркөм сүрөт искусствосу бирдиктүү чыгармачыл метод-социалисттик реализм нугунда өнүгүү жолуна түшкөн. Көч башында турган кыргыз сүрөтчүлөрүнүн чыгармаларында көбүнчө ыр жандуу, сүртүмдүү образдар жаралган. Г. Айтнев, С. М Акылбеков, Л. Деймант, А. И. Игнатиев, Ж. Кожаметов, К. Керимбеков ж.б. чыгармаларында кыргыз элинин турмушунун көрүнүштөрүн көркөм формалар аркылуу эмгекчил адамдарынын образын түзгөн.

Улуу Ата Мекендик согуш жылдары сүрөтчүлөр ар кандай формада массалык үгүт иштерин жүргүзүүдөгү иштерди аткарышкан. Мекенге болгон сүйүү темасы, патриоттук сезимдери жана баатырдыгы графикага, живописке, ал тургай скульптурага да мүнөздүү болгон. (Л.Ф. Деймант “Согуш жолунда”, С.Чуйков “Мекен үчүн!” жана Ф. Игнатиев “Эне менен жолугушуу”)

1950-60-жж. кыргыз сүрөтчүлөрүнүн пейзаж жанрына өзгөчө багыт алганы, ал эми тематикалык композицияларга бир аз салкын караганы – пейзажда идеологиялык чагылдыруу зарылчылыгы болгон эмес. А. Усубалиев кыргыз көркөм сүрөт искусствосунун портрет жанрында эмгек каармандарынын, илим жана искусствонун кызыктуу образдарын чагылдырууда үзгүлтүксүз талыкпай эмгектенгендердин бири.

Кийинки 1960-1970-жж. Россиянын жогорку окуу жайларында окуп келген сүрөтчүлөр кыргыз живописинде бир топ байкалаарлык

жетишкендиктер болгон. Алар катаал декоративдүү стилдин формалдуу табылгаларына түздөн-түз кайрылышкан. Мисалы: А.Варонин «Үч коргон» (1968); С. Бакашев («Бийик тоолордун тургундары» 1974); М. Мукамбетов «Көгүлтүр терезелер» (1980). А. Даиров «Маман мейкини» (1970). 1965-1970-жж. кыргыз живописинде темалар туруктуу, сюжеттер улуу муундагы сүрөтчүлөрдүн эмгектерине үндөш келгени менен пластика тили өзгөргөн. Улуттук живописисте көркөм чагылдырууну, сүрөт тилин жаңы каражаттар аркылуу чечкен бир катар жаш сүрөтчүлөр пайда болду. Бул багыттагы иштерге күңүрт колорит, монументалдуулук сүрөт менен композициянын жалпылангандыгы мүнөздүү (Б. Жумабаев.(1968); «Арноо», М. Акынбеков (1970) «Алайкуу»).

Кыргызстандын сүрөтчүлөрүнүн негизги максаты, искусствонун ар кандай түрлөрүндө улуттук материалды иштеп чыгууга коюлган. Кыргыз колоритине мүнөздүү болгон гармониялуу түстөрдөн турган композициянын тунуктугу, чектелген декоративдүүлүгү, көркөм образдын монументалдуу оордугу сыяктуу сапаттары айырмаланып талданды.

1970-1980-жж. чыгармачылык ыкма сүрөтчүлөрдүн талантын жана жашоого болгон көз карашынын индивидуалдуу мүнөзүнүн оригиналдуулугунун толук ченемин ачып берген. 1970-ж. республиканын көркөм чөйрөсүнө модернисттик живопись ыкмалары пайда боло баштаган. Бул багыттын баштоочулары – С. Айтиев, Ж. Жумабаев ж.б.

Скульптура улуттук чыгармачылыктын түрү катары живописистен, театрдан жана көркөм адабияттан кийин жаралган. О.Мануйлова, Л. Месарош, Г.Арапов, Кыргызстанга алгачкылардан болуп келип, чыгармачылыгын өнүктүргөн айкелчилердин катарына кирет. Кыргыздын таланттуу тунгуч скульптору Кыргыз Эл сүрөтчүсү, Кыргыз эл баатыры, КСРБнин Лениндик сыйылыгынын лауреаты, Т. Садыковдун эмгектери шаардын көп бөлүгүн көрктөндүрүп турат. Мындан сырткары скульптор бир катар атактуу кыргыз инсандарынын айкелин түзгөн. Кийинки жылдары А. Мухудинов, З. Хабибулин, В. Шестопал, Д. Хаидзе сыяктуу таланттуу скульпторлор сүрөтчүлөр коллективин толукташкан.

Кыргыз жасалга-колдонмо искусствосу тарабынан элдик көркөм салтты профессионалдык деңгээлде кайра жаратуу, жасалга-колдонмо искусствосунун көп кырдуу өзгөчөлүгүн, азыркы жетишкендиктерин өздөштүрүүгө болгон жаңыча тенденциялар каралып баштады. Бул искусство тармагында эмгектенгендерди: Ж. Үмөтовду, Т. Касымовду; зергерчилер: В. Сырневди, Ш. Дайырбековду, В. Рупельди; керамика жана айнек чеберлери Э.Токтогонов, Э.Кылычбековду, Б. Теңизбаеваны, булгаарычылар В. Дударевди, И. Чалановду; гобилен чеберлери М. Абдуласевди, Н. Асанованы, Ж. Айдаралиеваны, Г.Турдуеваны атап кетүүгө болот.

Жыйынтыгында, кыска тарыхый мезгилдин ичинде кыргыз сүрөт искусствосу өнөрдүн бардык формаларында: живопись, графика, скульптура,

монументалдык искусство багытында ыкчам түрдө өнүгө баштады. Кыргыз сүрөт искусствосу өнөрдүн бардык формаларында профессионализмге таштаган кадамы өзгөчө ыңгайлуу социалдык шарттардын жардамы менен тездетилип, ишке ашырылган.

Бап III. Үчүнчү бап “Кыргыз живописиндеги “Жаңы толкундун” генезиси, калыптанышы жана өнүгүшү” деп аталат. Кыргыз живописиндеги “Жаңы толкундун” калыптануу жана өнүгүү жолдоруна толук анализ жасалып, жыйынтык чыгарылган.

3.1. Үчүнчү баптын биринчи бөлүгү “Кыргыз живописиндеги креативдүү “Жаңы толкундун” пайда болушунун детерминанттары” деп аталат. Искусствонун калыптануу принциптерин, анын бардык татаал функцияларын, социалдык-саясий, эстетикалык милдеттери ар тараптан изилдөөлөрдү камтыйт. “Жаңы толкун” сүрөтчүлөрүнүн пайда болушу, калыптанышы тарыхый жана социалдык-саясий абалдын сүрөт искусствосуна тийгизген таасири жана сүрөтчүлөрдүн чыгармачылыгы маданият таануу жана искусство таануу нугу боюнча талданды.

1985-1990- жылдары 200дөн ашуун сүрөт көргөзмөлөрү уюштурулуп, кыргыз сүрөтчүлөрү 70 тен ашуун эл аралык көргөзмөлөргө катышышкандыгы маалымдалган. Жалпы эле искусствонун деңгээлин көтөрүү максатында Москвадан жана башка өлкөлөрдөн келген искусство таануучулар менен сүрөтчүлөр пикир алышып, конференциялар өткөрүлгөн. Мындан тышкары агартуучулук жана басылмаларды чыгаруу, Батыш сүрөтчүлөрдүн чыгармачылыгын коомго жеткирүү маселелери каралган.

Жогорку профессионалдык деңгээлде чыгармачылык менен алектенген сүрөтчүлөрдүн көпчүлүгү живопись тармагында басымдуулук кылган. Бул көрүнүш живопись жанрларынын диапозонунун кенендиги жана чыгармачылык нуктун чектелбестиги менен шартталган. Кайра куруу мезгилиндеги сүрөтчүлөрдүн эмгектери менен таанышып жатып, салыштырмалуу айтканда, эки багытта өнүккөнүн көрөбүз. Биринчисине: бул классикалык, реализминде тарткан сүрөтчүлөр менен декоративдүү ыкмада, бирок ошол эле реалдуу образдуу көрүнүштөн алыстабаган сүрөтчүлөр. Ал эми экинчисине: чет элдик өнөрпоздордун таасиринде жаңы багыттарды чыгармачылыгына колдонгон, б.а. көп кырдуу, модернисттик жана постмодернисттик, абстракция ж.б. бутакчалар менен кеткен, ар түрдүү эксперименттерди колдонуп көргөн сүрөтчүлөрдү кошууга болот.

Биринчи топкогу реалист сүрөтчүлөрдүн чыныгы чыгарма жаратууда жеке жоопкерчилиги күчтүү болгон, көркөм образдардын чындыгын жогорку деңгээлде, эч кандай “жасалмасы жок” аткарып, элге тартуулоо абдан маанилүү болгон. Табиятка байкоо салып, изденүүгө негизделген реализм принцибинде иштеген сүрөтчүлөр, ар кандай жанрларды аркалап, портрет, пейзаж, натюрморт жана тематикалык картиналарды жаратышкан.

Алардын катарына Г.Айтиев, А.Игнатиев, Д.Игнатиева, Т.Герцен, С.Чокморов, А.Осмонов, А.Бейшенев, В.Буторин, Б.Жалиев, Р.Бухарметов, А.Кожоголов, М.Оморкулов, А.Турусбеков, В.Ким, А.Осташев, Р.Аманов, А.Воронин, А.Каменский, Н.Конурбаев, Ж.Кадыралиев, К.Артыкбаев, Ж.Матубраимов, М.Акынбеков, С.Төрөбеков, Н.Турпанов, М.Мукамбетов, А.Асранкуловдордун ж.б. чыгармаларынын темаларында – элдик турмуш-тиричилик, маданият, жаратылыштын баалуулугу, согуш жөнүндө эскерүү, тарыхый барактар жана коомдогу адамдар чагылдырылган.

Экинчи топтогу сүрөтчүлөр, фантазиясын эркин колдонуп, дүйнөлүк искусствонун стилдери менен ага шайкеш келтирип, ошол эле учурда өз индивидуалдуулугун сактай билген.

Кайра куруунун шарданы көркөм чыгармачылыкка, анын натыйжаларына жана живопись тармагына да таасирин тийгизди. Бул кыргыз искусствосунун өнүгүшүнүн ички муктаждыктарына, ошондой эле дүйнөлүк көркөм мурастардын өнүгүшүнүн жаңы мүмкүнчүлүктөрүн өздөштүрүүгө жараша чыгармачыл изденүү динамикасы менен байланыштуу болгон. Бул мезгилдерде өлкөдө Батыш менен Чыгыштын искусствосу тууралуу орус тилиндеги адабияттар, тарыхый жана тематикалык чыгармалар жеткиликтүү боло баштаган. Илимий иштин мазмунунда бул кырдаалды “бифуркация” эки кесилиштин ортосунда кабатталган чекит катары каралган. Башкача айтканда, белгилүү бир шарттын чегинүү жолу менен пайда болуу максатындагы башка кадамдын кесилүү чекити, эскинин кетиши менен жаңынын келүүсүндөгү татаал кырдаал деп белгилесек болот.

“Жаңы толкун” тобунун көрүнүктүү сүрөтчүлөрү В. И. Суриков институтунун бүтүрүүчүлөрү, ошол мезгилде живопись багытындагы постмодернисттик агымдарды негиздеген, “курч”, “жаңычыл” актуалдуу темалардын өзөгүн ачкан сүрөтчүлөр тобун түзгөн. Бирок өз мекенинде башында ар кандай цензурага дуушар болушса да, идеяларына бекем турган, чыгармачыл изденүүсүн токтотпой, ишин андан ары илгерилетүү үчүн Москва шаарына барып көргөзмө уюштурушат. Алардын үнү алыска жетип, бул топ чыгармачылыгындагы тандап алган тематикалары жана колдонгон ыкмаларынын өзгөчөлүгү менен таанылып, искусство сынчыларынын элегинен өткөн.

Искусство таануучу Александр Ильич Морозов ошол кездеги жаш живописчилер тууралуу мындай дейт: “Проникновение “концептуальной” картины имеет место и в молодой живописи Кыргызстана. Очень долго она придерживалась “эпического канона”, сложившего под влиянием С.Чуйкова. Теперь наряду с этой тенденцией существуют работы Т. Огобаева, Ж. Жакыпова. Зерно их – наблюдение жизненных ситуаций, типов, среды, далеких от идеальной гармонии...”. [73, 152-б.] Алар чыгармачылыгында кыргыз элинин баатырларын же болбосо жеролго салт-санааларын

чагылдырган темалардагы картиналарды жаратышкан. Ботон улуттардын сүрөтчүлөрүнөн айырмаланууну көздөшүп, кыргыз жыттанган өзгөчөлүктөрү бар экендигин далилдешкен. Мисалга айта кетсек, Ж.Жакыповдун “Курман айт. Курмандык чалуу”, Э.Токталиевдин “Саякбай”, Э. Салиевдин “Кызгалдак өскөн жайык”, “Кары аңчы” жана башка чыгармаларын айтсак болот.

Диссертациянын бул бөлүгүндө коңушулаш Өзбек, Казак, Украин, Кытай элдердин сүрөтчүлөрүнүн кыймыл-аракети талкууланган. Алар да кыргыз сүрөтчүлөрүндөй көркөм сүрөт искусствосунун жаңы этабын “толкундуу” мезгилин баштан кечиришкен. Алар лирикалык-метафоралык живописстин өзүнүн стилин интенсивдүү издөөнү 1980-жылдардын аягында башташкан.

“Жаңы толкун” тобундагы чыгармачылык креативдүүлүктүн көрүнүштөрү” аттуу бөлүкчөдө, сүрөтчүлөрдүн чыгармаларына анализ берилет. Алардын чыгармачылыгынын таасирин күчтүү болгондуктан - жалпы көркөм маданиятта өз ордун тапкан. Постмодернизмдин багыттарын “Жаңы толкундун” жалпы сүрөтчүлөрү образдуу чагылдырууда чыгармачылыгында алгылыктуу колдонушкан. Постмодернисттик искусствого мүнөздүү болгон үч өзгөчөлүктөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот.

- *Өзүн-өзү көрсөтүү ыкмаларын тандоодо сүрөтчүнүн чексиз, абсолюттук эркиндиги.*

- *Салттуу образдарды кайра карап чыгуу жана аларды жаңы контекстке кошуу* (живописсте колдонуулары ремейк, интерпретация, цитата).

- *Синкретизм* (бир эле живописстик картинада түрдүү стилдерди колдонуу, ал тургай искусствонун башка түрлөрү менен айкалыштыруу).

Ж. Жакыпов, Т. Огобаев, Ю. Шыгаев жана Э. Салиев – булар креативдүүлүктү жолдоочуларынан. Алар реализмден четтеп, концептуалдык маңызды терең берүүгө аракет кылышкан. Башкача айтканда, биз көрүп турган көрүнүштү башка бир бурчтан, аны сыртынан эмес ичинен караганда балким адам элес албаган нерселер байкалышы мүмкүн.

Ж. Жакыповдун “Жайлоодогу кеч” картинасынан ал профессионал сүрөтчү катары академиялык мектептен өткөндүгүн көрөбүз. Ал эми кийинки картиналары таптакыр классикалык искусстводон алыстап, философиялаштырылган койгөйлүү маселелерди, же адамзатты тынчсыздандырган “жашоо”, “өлүм”, “тирүүлүк” сыяктуу философиялык-концептуалдуулугу бар “Агония” (1988) картинасында терең маани-мазмун камтылган. Мындан сырткары “Курмандык чалуу”, “Чоң фольклор” аттуу чыгармаларында автордун каймана формалары этникалык көркөм мурас менен генетикалык байланышынын негизинен келип чыккан; Э.Салиевдин “Мүйүздүү эне” чыгармасында, адам сымал эмес башкача бир жандыкка окшогон сөлөкөт, тынч абалда, бирок аткарылган манера композициядагы берилген түстүү чечим тынчсыздандырат, кайберен, табышмактуу жаныбар – ал эне. Адамбы, же айбанбы – энесик

мээрим табиятынан берилген, алардын чүрпөсүнө болгон мээрим эч качан азайбайт. Постмодернизм багыты аркылуу сүрөтчү түбөлүктүү “Эне” темасына кайрылгысы келген; Талант Огобаевдин чыгармачылыгы ар тараптуу жана креативдүүлүгү менен өзүнө тартып турат. Сүрөтчүнүн изденүүсү ар дайым башкача. Анын чыгармачылыгында объективдүү дүйнөнүн сулуулугуна суктануу, экспрессивдүүлүктү интенсивдүү изилдоо, абстракттуу ажыратуу органикалык түрлөрү жанаша жүрөт (“Куугунтук”, “Учууну каалоо”, “Тунгуюктун үстүндө”). 1986-жылы Манежде өткөн Бүткүл союздук жаш сүрөтчүлөрдүн көргөзмөсүндө Э. Токталиев “Кызыл командирлер” деген картинасы менен көрүүчүлөрдү таң калтырган. Сталиндик доордун документи катары, погондордо чини бар аскер кийимчен төрт фигура, жылмаланган хром отүкчөн, төртөө тең буттарын кайчылаштырып отурушкан. Бул картина бир жагынан ачык түрдө, баары түшүнүктүү көрүнгөнү менен экинчи жагынан тарыхый инсандар жөнүндөгү бир купуя сырды ичине камтыйт.

3.2. Үчүнчү баптын экинчи болүгү “Эгемендүүлүк мезгилиндеги сүрөт искусствосу жана анын азыркы абалы” деп аталган үчүнчү параграфында кыргыз көркөм сүрөт искусствосунун эгемендүүлүктөн кийинки жана учурдагы абалын изилденет.

Эркиндик Кыргызстандагы көркөм маданий процесстерге, анын ичинде сүрөт искусствосуна оң жана терс көрүнүштөрдү алып келди. Оң жагы – биринчиден, мындай кыйын кырдаалда кыргыз искусствосу өчүп, жоголуп кетпестен тескерисинче, жаңыланып “Жаңы муунду” пайда кылды. 1990-жылдар мурунку социалдык, саясий жана көркөм тажрыйбага кайрадан ой жүгүртүү базасында пайда болгон жаңы изденүүлөрдүн, долбоорлордун жана чыгармачылык эргүүлөрдүн мезгили болуп калды. Ошол мезгилдерде жаш муундарды профессионалдашуусу, адеп-ахлак жана руханий жактан тарбияланышы өзгөчө мааниге ээ болуп, 1991-жылы Кыргыз Эл сүрөтчүсү, Кыргыз эл баатыры, бедизчи, сүрөтчү, КСРБнин Лениндик сыйылыгынын лауреаты, Социалисттик эмгектин баатыры Т.Садыковдун демилгеси менен Сүрөт Академиясы ачылды. УКСАда 1998-жылы живопись факультети ачылып, азыркы жаш бейне өнөрчүлөрүн тарбиялап келүүдө. Экинчиден, чыныгы искусствону коздогон сүрөтчүлөр чыгармачылык эркиндик алышты. Байыркы тарых жана улуттук баалуулуктарга көңүл бурула баштады. Живопись, графика, декоративдик дизайн өз кезегинде өзүн таптакыр башка формаларда көрсөтүп, синтездештирилип, бейне искусствосунун оригиналдуу типинин пайда болушуна шарт түздү.

Терс жагы Кыргызстандын көз карандысыздыгынын алгачкы жылдары өнөр адамдары рыноктук мамилелердин катаал алкагында калып, көптөгөн сүрөтчүлөр маданий-социалдык абалга байланыштуу деградацияга учурап, мамлекет чыгармачылык процесске колдоо көрсөтө албагандыктан башка коммерциялык-салондук жолго түшүүгө аргасыз болушкан. Ошентсе да,

көркөм маданиятыбызда живопись тажрыйбасыз элдин табитин ээрчибей, коммерциализациянын чөңгелинен чыгып, улуттук өнөркана бийик салттарын сактап калды. Булар Р. Бухарметов “Кызыл жана кара мурч сатуучу” (1991), Д.Адашканова “Талаа гүлдөрү” (1994), К. Артыкбаев, “Чабандар”, Сапар Төрөбеков, “Эне”, С.Төрөбеков “Сүймөнкул Чокморов” (1999), Ж. Матаев “Келин” (2007), А.Омонов “Тоодогу айыл” (2010). ж.б.

Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдары мамлекеттик символдорду колдонгон романтикалык сюжеттер мурда бийлик жана эл тарабынан кызыгуу менен кабыл алынган болчу. Бирок, сынчылар тараптан айтылган көркөм сындын таасирдүү пикиринен ал нерселер азайып, символдорду чыгармачылыкка орду менен колдонуу керектиги белгиленди.

Эмоционалдык, интеллектуалдык жана философиялык аң-сезимдүү түрдө «бөтөн» искусствону өз чыгармачылыгына колдонушат. Абстракцияны колдонуу, негизинен жергиликтүү маданияттардын салттуу баалуулуктарынан сырткары, өз индивидуалдуулугун ачык-айкын ачып көрсөтүүгө багытталган. Буларга С.Э. Кылычбековдун “Текче” (1990), К. Токтобековдун “Ала-качуу” (1990), К. Тургуновдун “Сыйкырдуу түн” (1999), А.К. Сейталиевдин “Өзгөрүү” (1998-2000), дагы жана башка чыгармаларды кошууга болот.

Кыргызстандын түштүк жергесиндеги сүрөтчүлөр да борбордогу сүрөтчүлөр менен тең тайлашып келет. Мисалы: Алтынбек Төрөгелдиевдин “Оштогу чай ичүү” (2002); Ырысбай Толонов “Өткөөл” (2008); Ормон Идрисов “Май ыры” (2009); Салтанат Кайбылдаев “Ош-Париж-Бишкек жолу” (2011) ж.б. чыгармаларды атоого болот.

Ю. Шыгаев, С. Төрөбеков, Д. Нургазиев, А. Байтерекөв республикада жана анын чет өлкөлөрдө сүрөтчү катары белгилүү болушту. Бул сүрөтчүлөр дайыма тайманбас жана оригиналдуу темаларды издеп жана жаңылыктарды талыкпай сунуш кылган чеберлер сүрөтчүлөрдүн категориясына киришет. Алардын чыгармачылыгы элдик көркөм салттарды заманбап интерпретациялоо болуп саналат. Реалдуу негиздер сүрөтчүнү мезгилдин байланышын сезүү үчүн байыркы көчмөндөрдүн башка, өтө шарттуу дүйнөсүнө кирүүгө үндөйт. Кээ бирлери аскадагы сүрөттөрдүн (*Сайматуу-Таш петроглифтериндеги сюжеттерден*) сюжеттери анын сүрөттөрүндө кандайдыр бир чагылдырууну таба алышты.

Кыргызстанда жаңы искусство салыштырмалуу арт рыноктогу атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн өздөштүрүүдө 1995-2000-жылдардын аралыгында гана пайда болду. 1999-жылы биринчи жолу жалаң гана абстракттуу картиналардын топтому өткөрүлдү. Эгерде заманбап искусство институттарынын иштөө формалары, заманбап критикалык теориянын методологиясы, урбанизм жана концептуалдык критиканы туура колдонуп, ошондой эле талдоо көркөм процесстерди жана көркөм тутумдарды өздөштүрүү, сүрөттөөнү жана козомолдоонү үйрөнүү – маданият таануу

илиминде эң актуалдуу маселе экендигин белгилеп кетүүгө болот. Ал эми маданий-гуманитардык жана чыгармачылык шыктандыруу – искусствону коммерциалаштыруунун азыркы терс тенденциясына каршы турууга жардам берет. Мисалы: А.Байтерекев “Шишкебек”, (1999); Д. Нургазиев “Аталышсыз”, (1999); А. Сейталиев “Бир да, эки да эмес”, (1999); Т. Асыранкулов “Аталышсыз”, Б. Караев, “Аталышсыз”.

2007-жылы борбор калаабыз Бишкекте өткөн доорго көз чаптыруу, сүрүштүрүү, ой-жүгүртүү максатта уюштурулган Биенале “Доор” (Эпоха) долбооруна катышкан сүрөтчүлөр, искусствону ааламдашуу процесстерине каршы тирөөч боло алат деп эсептешет. Алар учурдагы заманды так жана таамай объективдүү чагылдырып, элге сунушташкан. Долбоордо Кыргызстанда болуп өткөн 1990-2005-жылдардагы окуяларга байланыштуу чыгармалар коюлган: куратор Г. Бөкөнбаев; Э. Абдразаков “Мен өзүм менен өзүм”; А.Абдыкалыков “СОРОС - Кыргызстан”; С.Аильчиев “Так”, инсталляция; Е.Бойков “Кийосакиннин китеби” (2005); Э.Болжуров “Селкинчек”, (2005); К.Давлетов “Таң” живопись; У. Джапаров “Качуу” перформанс, (2005); Ж.Жакыпов “Терезе”, (2002); М. Жыргал “Мызырант”, “Экөө”, (2006); Т.Огобаев “Плакат”, (2004 коллаж); В. Руппель “Кыргыз оймолору” (2007); Э.Салиев “Маймыл” (2002); С.Төрөбеков “Энелерге арналат” (2005); Ф.Турсунов “Шоро байке”, К. А. Шкурпела “Музыкалык аспаптар” (2003 коллаж), Ю.Шыгаев “Bodi art”. Долбоордун катышуучулары менен чогуу аткарылган “Заманбап перформанс” (2007) ж.б.

Учурда Кыргызстандын сүрөт искусствосу бардык тармакты бирдей өркүндөтүп, улуттук мектеп өзүн ар тараптан көрсөтүп, өзүнүн өзгөчөлүгүн сактап калды. Жаңы искусствонун түрлөрү: перформанс, инсталляция, энвайромен арт, сайнс арт пайда боло баштады. Кыргыз сүрөтчүлөрү ар кандай багытта, искусствонун түрдүү тармактарында эмгектенишет. Республиканын көркөм сүрөт искусствосунда живопись кыска мөөнөттүн ичинде, чагылгандай тездик менен чыгармачылыктын бардык түрлөрүн, жанрларын жана ыкмаларын камтыган өзүнө гана мүнөздүү, өз жүзү бар деңгээлге чыгып, таанымал болуп калды.

КОРУТУНДУ

Натыйжада, жыйынтыктардын негизинде төмөнкүдөй корутунду чыгарылды:

1. Кыргыз живописинин актуалдуу маселелери жалпы адамзат маданиятынын системасында сүрөт өнөрүнүн өнүгүшүн илимий талдоонун контекстинде кароо аркылуу аныкталат. Бул жаатта жазылган эмгектерге, дүйнөлүк масштабдагы, СССР убагындагы жана Кыргызстандык изилдөөчүлөрүнүн эмгектери кирет.

2. Живописин эволюциясын карап чыгуу менен анын теориялык негиздерине таянып, азыркы сүрөт искусствосунда постмодернизм агымында чыгармачылыкка колдонгон ыкмалар (*тегиздиктүү, ачык түстөрдү колдонуу, деконструкция, сезимталдык, контрастуу*) аныкталган.

3. Кыргызстандын аймагындагы Байыркы жана Орто кылым маданиятындагы сүрөт искусствосунун өбөлгөлөрү (Ак-Чуңкур, Андрон жана Чуст коомунун керамикасы, Саймалуу-Таш ж.б. аска-таш сүрөттөрү, Айбанаттар стили, Балбал таштар, архитектуралык декоративдик жасалга, колдонмо көркөм өнөрү ж.б.) кыргыз элинин руханий байлык жана маданий мурастары, кыргыз сүрөт искусствосунун түпкү башаттары болуп саналат. Республикадагы профессионалдык сүрөт искусствосунун калыптанышы, кыргыз жасалга-колдонмо искусствосунун жана орус живопись мектебинин негизинде социалисттик реализм нугунда өнүккөн.

4. Кайра куруу мезгилинде искусствонун жаңы мүмкүнчүлүктөрүн өздөштүрүү, чыгармачыл изденүү динамикасы башталган. Кыргыз живописи бул жылдары эки багытта, классикалык (*реализм, декоративдүү живопись*) жана постмодернизм (*сюрализм, кубизм, авангард, символизм*) багытында иштеген сүрөтчүлөр менен толукталды. Натыйжада, 1985-жылдары дүйнөлүк сүрөт искусствосунун багыттарын өздөштүрүүнү гана эмес, улуттук элементтерди байланыштырган, чыгармачылык изденүү менен өздүк өзгөчөлүгүн тапкан көрүнүктүү “Жаңы толкун” сүрөтчүлөрү пайда болгон.

5. «Жаңы толкун» тобунун креативдүү ой жүгүртүп, ар дайым изденүү менен жүргөн сүрөтчүлөрү: Ж. Жакыпов, Т. Огобаев, Э. Токталиев, Э. Салиев, Т.Курманов, К. Давлетов жаңы ыкма аркылуу жогорку деңгээлдеги постмодернизмдин таза вариантын тартуулашты.

6. Кыргызстан эгемендүү мамлекет болгондон тартып, саясий-социалдык жана экономикалык абалдар чыгармачылык чөйрөгө тийгизген оң таасири – чыныгы искусствону коздогон сүрөтчүлөр чыгармачылык эркиндик алышты, тарых жана улуттук баалуулуктарга коңул бурула башташты. Терс таасири – өнөр адамдары рыноктук мамилелерден улам, көптөгөн сүрөтчүлөр маданий-социалдык абалга байланыштуу деграляцияга учурап, кээ бирлери башка коммерциялык-салондук аймактарга өтүүгө аргасыз болушту.

Кыргызстанда азыркы сүрөт искусствосунда көптөгөн көркөм багыттар калыптанды (перформанс, инсталляция, коллаж, сайенс-арт). Ошол эле учурда, жаштар кайрадан реализм нугунда, элдик эпикалык чыгармаларга кайрылып жана элдин социалдык-саясий абалын ар түрдүү формаларда сүрөттөрүндө чагылдыра баштады.

Диссертациянын негизги жоболору төмөнкү эмгектерде чагылдырылган:

1. Асилбекова В.М. Кыргыз этно стиль жашообузда жана маданиятыбызда [Текст] / В.М. Асилбекова // Известие, НАН КР №5. (144-бет.)

– Бишкек, 2019г. Кыргызстан.

2. Асилбекова В.М. Комплекс петроглифов Саймалы-Таш – уникальный памятник искусства мирового значения [Текст] / В.М. Асылбекова // Наука, образование и культура № 6 (50), Россия, 2020 г.с – 100, 108.

3. Асилбекова В.М. Кыргыз элинин маданиятындагы түстөрдүн мааниси жана колдонулушу [Текст] / В.М. Асилбекова // Вестник КГУ им. И.Арабаева № 3, Бишкек. 2020. 158 – 163 стр.

4. Асилбекова В.М. Кыргыз музыкасы менен сүрөт искусствосунун байланыштары [Текст] / В.М. Асилбекова // Интернет журнал ВАК КР № 4/ 2020, часть II.

5. Асилбекова В.М. Живопись кыргызских художников в период перестройки [Текст] / В.М. Асилбекова // Вестник науки и образования. Россия. (2021. № 6 (109). Часть 1 с-90-96.

6. Asilbekova V.M. [Text] / Asilbekova V.M.// International Conference on History and Culture.(США. Boston № INTsr-6137. 17.03.2021. С-24.

7. Асилбекова В.М. Кыргыз этно маданиятындагы сүрөт искусствосу менен элдик музыканын ортосундагы байланыштар [Текст] / В.М. Асилбекова // Вестник КГУ им. И.Арабаева. № 4. 2021г. 13 – 19 стр. Кыргызстан. Бишкек.

8. Асилбекова В.М. Кыргыз маданиятындагы неофольклеризм кубулушу [Текст] / В.М. Асилбекова // Вестник КГУ им. И.Арабаева № . 2022г. 191 – 196стр. Кыргызстан. Бишкек.

9. Асилбекова В.М. Изобразительное искусство как духовно-нравственного воспитания [Текст] / В.М. Асилбекова // Искусство и художественное образование в контексте межкультурного взаимодействия», (Казань, Россия. 22.10.2022. Сертификат).

10. Асилбекова В.М. Karakalpakların Geleneksel Müzik Enstrümentasyonu: Modern Koşullarda İşleyişi [Текст] / В.М. Асилбекова // IX. Uluslararası müzik ve dans kongresi özet kitabı 19 temmuz 2022. 20-25 Nisan 2022 / Türkiye, Kırgızistan

11. Асилбекова В.М. Кыргыз сүрөт искусствосундагы жаңы толкун [Текст] / В.М. Асилбекова // Наука и новые технологии. № 12 – Бишкек, 2022.

12. Асилбекова В.М. Народное декоративно-прикладное искусство как средство духовно-нравственного воспитания [Текст] / В.М. Асилбекова // журнал “Научный аспект” №1-2023 – Культура и искусство – Самара: Изд-во ООО «Аспект», 2023 . – Т1 . – 260 с.

13. Асилбекова В.М. Особенности художественно-эстетической культуры кыргызов в период династии караханидов [Текст] / В.М. Асилбекова // журнал “Научный аспект” №2-2023” - Культура и искусство № 2. 2023. – Самара: – 304 с.

14. Асилбекова В.М. Живописи тус таануу [Текст] / В.М. Асилбекова // Учебник. МОН. Гриф. 2019г. 2-октября Бишкек 2023.

15. Асилбекова В.М. «Кыргыз көркөм сүрөт искусствосу эгемендүүлүк жана ааламдашуу шартында» (№ 5 – Б., 2023)

Асилбекова Венера Мамановнанын “Кыргыз живописиндеги “Жаңы толкун” маданияттын кубулушу катары” темасындагы 24.00.01 – маданияттын теориясы жана тарыхы маданият таануунун кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Ачыкч создөр: салт, кыргыз сүрөт искусствосу, живопись, профессиональное искусство, соцреализм, модернизм, постмодернизм, заманбап искусство, арт- практика.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси – Жаңы толкун сүрөтчүлөрүнүн живопись чыгармаларына анализ жасоо, предмети сүрөт искусствосуна таандык маданият жана искусство таануучулук маселелер, тарыхый этаптар, көркөм процесстер.

Изилдөөнүн максаты – теориялык жана методологиялык негиздерди пайдалануу аркылуу кыргыз живопис сүрөтчүлөрү “Жаңы толкундун” чыгармачылыгынын өзгөчөлүгүн жана ага мүнөздүү белгилерин ачып берүү.

Изилдөөнүн методдору. Диссертацияда тарыхый-салыштырмалуу изилөө методу жана салыштырма-типологиялык метод колдонулган.

Иштин илимий жаңылыгы. Диссертация тарыхый-маданий сенсациялык кубулуш катары “Жаңы толкундун” оригиналдуулугу проблемасына арналган биринчи культурологиялык изилдөө болуп саналат. Кыргыз сүрөт искусствосуна анын калыптануу жана өнүгүү мезгилдерине карата ретроспективдүү баа берилди;

–тарыхый эволюциясында кыргыздардын сүрөт искусствосунун этногенезин жана өнүгүшүнүн обөлгөлөрүн иликтенди;

–кыргыздын маданий мурастарындагы көркөм өнөрдүн өзгөчөлүктөрүнүн совет доорунда профессионалдык көркөм-сүрөт искусствосу менен айкалышуусунун жемини көрсөтүлдү;

–“Жаңы толкундун” пайда болушундагы салттуу жана авангардлык агымдардын айкалышы аныкталды;

–постмодернизмди аркалаган креативдүү “Жаңы толкун” тобунун чыгармачылык изденүүлөрү талданат;

–өнөрдүн бул түрүнүн мындан аркы перспективасына эгемендүүлүктүн тийгизген оң жана терс таасирин (*профессионализм жана коммерциализация*) белгиленди.

Колдонуу боюнча сунуштар. Изилдөөнүн материалдары сүрөт өнөрүнүн маданий койгойлорун андан ары өнүктүрө алат, ошондой эле заманбап сүрөтчүлөрдүн практикалык иш-аракеттерине да жардам берет. Диссертациянын материалдарын жана натыйжасын бейне искусствосу жана маданият таануу маселелерин илимий-изилдөөчүлүк иштерде колдонулушу толук ыктымал.

РЕЗЮМЕ

диссертации Асилбековой Веныры Мамановны на тему «Новая волна» как явления культуры в кыргызской живописи», представленной на соискание ученой степени кандидата культурологии по специальности 24.00.01 – теория и история культуры

Ключевые слова: традиция, кыргызское изобразительное искусство, живопись, соцреализм, модернизм, постмодернизм, современное искусство, арт-практика.

Объект и предмет исследования. Объектом исследования является анализ произведений художников «Новой волны». Предметом исследования выступают культурологические и искусствоведческие проблемы отечественного изобразительного искусства, его исторические этапы и художественные процессы.

Цель исследования. Выявление особенностей и характерных черт творчества художников «новой волны» в кыргызской живописи, посредством использования теоретических и методологических основ.

Методы исследования. В диссертации использованы историко-сравнительный и сравнительно-типологический методы исследования.

Научная новизна работы. Диссертация является первым культурологическим исследованием по проблеме своеобразия «Новой волны» в контексте национальной художественной культуры, которая рассмотрена как историко-культурное сенсационное явление. Формированию и развитию кыргызского изобразительного искусства дана ретроспективная оценка:

- исследованы этногенез и предпосылки развития изобразительного искусства кыргызов в их исторической эволюции;
- выявлено плодотворное сочетание художественных особенностей культурного наследия кыргызского народа с профессиональным изобразительным искусством советского периода;
- определены традиционные и авангардные течения «Новой волны»;
- анализируется постмодернистский опыт креативно-творческих исканий мастеров «Новой волны» в современном художественном процессе;
- отмечено положительное и отрицательное влияние независимости (профессионализма и коммерциализации) на реализацию творчества в будущем.

Сфера применения результатов исследования. Материалы исследования могут способствовать дальнейшему развитию культурных проблем изобразительного искусства, а также способствовать практической деятельности современных художников. Материалы и результаты диссертации могут быть использованы в научно-исследовательской работе по вопросам изобразительного искусства и культурологии.

SUMMARY

dissertation of Asilbekov Venera Mamanovna on the topic "New Wave" as a phenomenon of culture in Kyrgyz painting, submitted for the degree of candidate of cultural studies in the specialty 24.00.01 - theory and history of culture.

Key words: tradition, Kyrgyz fine art, painting, social realism, modernism, postmodernism, contemporary art, art practice.

Object and subject of research. The object of the study is the analysis of the works of artists of the "New Wave". The subject of the study is the cultural and art history problems of Russian fine art, its historical stages and artistic processes.

The purpose of the study. Identification of the features and characteristic features of the creativity of the "New wave" artists in Kyrgyz painting, through the use of theoretical and methodological foundations.

Research methods. The thesis uses historical-comparative and comparative-typological research methods.

Scientific novelty of the work. The dissertation is the first culturological research on the problem of the uniqueness of the "New Wave" in the context of national artistic culture, which is considered as a historical and cultural sensational phenomenon. A retrospective assessment is given to the formation and development of Kyrgyz fine art:

- the ethnogenesis and prerequisites for the development of Kyrgyz fine art in their historical evolution are investigated;
- a fruitful combination of artistic features of the cultural heritage of the Kyrgyz people with professional fine art of the Soviet period has been revealed;
- the traditional and avant-garde currents of the "New Wave" are identified;
- the postmodern experience of creative and creative searches of the masters of the "New Wave" in the modern artistic process is analyzed;
- the positive and negative impact of independence (professionalism and commercialization) on the realization of creativity in the future is noted.

Scope of application of the research results. The research materials can contribute to the further development of cultural problems of fine art, as well as contribute to the practical activities of contemporary artists. The materials and results of the dissertation can be used in research work on fine arts and cultural studies.

Чепени 60x84 1/16.
Колөмү 3 б.т. Кагаз офсет.
Офсеттик басуу. Нускасы 100.

ЖИ «Сарыбаев Т.Т.»
Бишкек ш., Манас к., 101
т. 0 708 058 368

